

Pośmiertne losy księcia wrocławskiego Henryka IV Probusa. Protokół otwarcia grobu 6 stycznia 1944 r.

Jolanta Szczepańska

ARCHIWUM PAŃSTWOWE WE WROCŁAWIU
ORCID: 0000-0002-5703-2658

ABSTRACT

Posthumous fate of the prince of Wrocław, Henry IV Probus. Protocol of the opening of the tomb on January 6, 1944
The tomb of one of the greatest Silesian Piasts has not survived to our times. The sarcophagus, a work of sepulchral art, made shortly after the ruler's death, is now empty at the National Museum in Wrocław. The ruler's remains are considered to be lost. Also, no items from his grave have survived. The purpose of this article is to recall the history of the prince's tomb, with particular emphasis on those historical sources which constitute the last trace of the lost remains of the prince known today. We are talking about the protocol of the last opening of the sarcophagus, which took place on January 6, 1944, and the photographic documentation of the chest with the remains of Henry IV Probus, made soon afterwards.

KEY WORDS: Henry IV Probus, Piast dynasty, sarcophagus, protocol

SŁOWA KLUCZOWE: Henryk IV Probus, dynastia Piastów, sarkofag, protokół

Grób jednego z największych Piastów śląskich nie zachował się do naszych czasów. Sarkofag, dzieło sztuki sepulkralnej, wykonany niedługo po śmierci władcy, znajduje się obecnie pusty w Muzeum Narodowym we Wrocławiu. Szczątki władcy uważane są za zaginione. Nie zachowały się także żadne przedmioty z jego grobu. Celem niniejszego artykułu jest przypomnienie historii książęcego grobu ze szczególnym uwzględnieniem tych źródeł historycznych, które stanowią ostatni znany dziś ślad zaginionych szczątków księcia. Mowa o protokole ostatniego otwarcia sarkofagu, które miało miejsce 6 stycznia 1944 r. oraz wykonanej niedługo później dokumentacji fotograficznej skrzyni ze znajdującymi się w niej szczątkami Henryka IV Probusa.

Henryk IV Probus, książę wrocławski (1270–1290) i krakowski (1288–1290), zmarł 23 czerwca 1290 r., licząc nieco ponad 30 lat¹. Niektóre źródła podają, że śmierć księcia nastąpiła wskutek otrucia².

Henryk Probus, poleciwszy 23 czerwca 1290 r. sporządzić testament, zawarł w nim między innymi dyspozycje dotyczące własnego pochówku³. Jako tymczasowe miejsce wiecznego spoczynku książę wskazał ufundowaną przez siebie kolegiatę św. Krzyża. Zarazem umierający władca zobowiązał wyznaczonego przez siebie następcę tronu wrocławskiego, księcia głogowskiego Henryka III, do ufundowania klasztoru cysterek, który miał powstać

1 K. Jasiński, *Rodowód Piastów śląskich*, Kraków 2007, s. 160–161. Dokładny wiek księcia w momencie jego śmierci nie jest znany, ponieważ jedynie w przybliżeniu można określić datę jego urodzin. Dawna historiografia niemiecka przyjmowała, że Henryk Probus urodził się niedługo po ślubie swych rodziców, czyli około 1253 r. *Regesten zur schlesischen Geschichte*, Bd. 7, T. 2, Breslau 1875, s. 20; H. Jaekel, *Zum urkundlichen Itinerar Herzog Heinrichs IV*, „Zeitschrift für Geschichte und Altertum Schlesiens” (dalej: ZVGS) 1885, Bd. 19, s. 358; T. Löschke, *Zur Frage über den Regierungsantritt Heinrich IV. von Breslau*, ZVGS 1874, Bd. 12, H. 1, s. 74. Pogląd ten zrewidował E. Maetschke, *Wann wurde Heinrich IV. von Breslau geboren?*, ZVGS 1932, Bd. 66, s. 58–67, określając datę urodzin Henryka Probusa na około 1257 r.

2 *Rocznik krakowski* (mylnie pod 1291 r.), *Monumenta Poloniae Historica* (dalej: MPH), t. 2, Lwów 1872, s. 852; *Kronika książąt polskich (Chronica principum Poloniae)*, MPH, t. 3, Lwów 1878, s. 500.

3 *Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 5, Köln–Weimar–Wien 1993, nr 451.

4 E. Małachowicz, *Ostrów Tumski i wyspy we Wrocławiu*, Warszawa 1988, s. 31–33. Zdaniem badacza kościół św. Marcina stanowi nieukończony mauzoleum Henryka IV Probusa, zarazem element niezrealizowanej fundacji klasztoru cysterek.

5 *Idem*, *Książęce rezydencje, fundacje i mauzolea w lewobrzeżnym Wrocławiu*, Wrocław 1994, s. 137–141. Badacz przypuszczał, że znajdował się tam dwór Henryka IV.

6 *Sztuka na Śląsku XII–XVI w. Katalog zbiorów*, B. Guldán-Klamecka (red.), Wrocław 2003, s. 146–152.

in loco nativitatis nostre in antiqua videlicet area patris nostri. Miejsce to bywa identyfikowane z Ostrowem Tumskim⁴. Ze względu na znaczny rozmiar fundacji (miała ona liczyć 100 mniszek i 20 mnichów) i ograniczoną powierzchnię Ostrowa Tumskiego, identyfikując miejsce określone w testamencie jako *in loco nativitatis nostre in antiqua videlicet area patris nostri*, należy wziąć pod uwagę także lewobrzeżną część Wrocławia, okolice dzisiejszego placu Nankiera, gdzie przodkowie Henryka Probusa, Henryk II Pobożny, księżna Anna Przemyślidka, wzniesli klasztor i zostali w nich po śmierci pochowani, i gdzie miejsce wiecznego spoczynku znalazł także ojciec Henryka IV Probusa, książę wrocławski Henryk III Biały⁵. Do fundacji klasztoru cysterek nie doszło i ostatecznie doczesne szczątki władcy spoczywały w kościele św. Krzyża do 1944 r.

Grób Henryka IV Probusa otwierany był co najmniej cztery razy. Niezależnie od tego, czy książę zmarł na skutek otrucia czy też choroby, śmierć jego w młodym wieku prawdopodobnie nastąpiła niespodzianie. Stąd też mało prawdopodobne jest, by w chwili śmierci księcia był już gotowy przeznaczony dla niego sarkofag. Musiano więc złożyć najpierw ciało zmarłego w prowizorycznym grobie, którego lokalizacja pozostaje dziś nieznaną. Został on po pewnym czasie otwarty celem przeniesienia szczątków władcy do sarkofagu, który zachował się do naszych czasów. Data tego wydarzenia pozostaje nieznaną. Historycy sztuki szacują czas powstania sarkofagu na lata 1290–1330⁶. W sferze hipotez pozostaje identyfikacja fundatorów tego dzieła oraz mistrzów, którzy je wykonali. Niewykluczone, że instalacja sarkofagu odbyła się w dwóch etapach. Wielokrotnie zwracano uwagę na nieobrobione brzegi płyty wierzchniej, które mogą wskazywać na wcześniejsze jej wykonanie i umieszczenie w posadzce świątyni. Szczątki księcia przeniesiono do wykonanej nieco później tumbi, którą przykryto rzezoną płytą wierzchnią z wizerunkiem władcy. Tumba składa się z dwóch elementów ozdobionych rzeźbionymi

wizerunkami kanoników kapituły świętokrzyskiej, biskupa wrocławskiego Tomasza II, wdowy Matyldy askańskiej oraz innych osób świeckich, których identyfikacja pozostaje w sferze hipotez.

Kolejne otwarcie grobu związane było z dewastacją kościoła św. Krzyża w 1634 r. przez wojska szwedzkie. Wówczas grobowiec Henryka Probusa został splądrowany, a jego szczątki odziane w czarny habit – wyrzucone z grobu i rozwleczone⁷. Brakuje danych na temat uporządkowania grobu władcy i ponownego umieszczenia w nim sprofanowanych zwłok.

Informacja o kolejnym otwarciu sarkofagu pochodzi dopiero z 22 czerwca 1866 r. Grobowiec Henryka Probusa został wówczas otwarty przy okazji przeprowadzonej renowacji z inicjatywy kanonika Thiela. Po podniesieniu płyty wierzchniej sarkofagu z figurą księcia oczom zgromadzonych ukazała się dębowa trumna bez wieka ze spoczywającymi w niej szczątkami, bez śladów zbroi czy ubrania⁸.

Ostatnie otwarcie grobu Henryka IV Probusa miało miejsce 6 stycznia 1944 r. w związku z akcją prowadzoną przez konserwatora zabytków Günthera Grundmanna polegającą na zabezpieczeniu zabytków przed zniszczeniami, które nosiły działania wojenne⁹. Od strony technicznej przedsięwzięcie nadzorował dr inż. Kurt Sommer, zatrudniony przez konserwatora w 1944 r. do wykonywania zadań specjalnych¹⁰. Pod jego okiem dzieła sztuki były demontowane i transportowane do przeznaczonych dla nich składnic rozłokowanych na terenie Dolnego Śląska celem zabezpieczenia przed skutkami działań zbrojnych, głównie ataków lotniczych, i ukrycia. Kościół Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Wierzbnej, koło Świdnicy, dokąd przetransportowano sarkofagi książąt, Henryka IV Probusa z kościoła św. Krzyża oraz Henryka II Pobożnego z kościoła św. Jakuba i Wincetego we Wrocławiu, stanowił jedną z kilkudziesięciu takich składnic. Sarkofagi zostały ukryte w zaszalowanej romańskiej kaplicy świątynnej¹¹. Transportem zajęła

7 H. Luchs, *Schlesische Fustenbilder des Mittelalter*, Breslau 1872, s. 21. Autor powołuje się na zapis z kroniki dominikanów.

8 A. Knoblich, *Ein Herzogliches Denkmal*, „Schlesisches Kirchenblatt” 1866, Jg. 32, nr 45, s. 531–532.

9 Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Konserwator Zabytków Prowincji Dolnośląskiej, sygn. 60.

10 Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, sygn. 1105, s. 288, 297, 298, 309, 318, 322.

11 J. Gębczak, *Losy ruchomego mienia kulturalnego i artystycznego na Dolnym Śląsku w czasie drugiej wojny światowej*, Wrocław 2000, s. 24, 47.

¹² *Ibidem*, s. 8. Badacz podaje, że firma Knauer wykonała w ciągu dwóch lat z Wrocławia 207 transportów zabytków; w lutym 1944 r. firma ta zrealizowała pakowanie i transport biura oraz części archiwum konserwatora zabytków do Mietkova, por. Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, sygn. 1105, s. 294.

¹³ *Ibidem*, sygn. 1114, s. 22.

¹⁴ *Ibidem*, s. 26, 30, 34, 38–39.

¹⁵ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Zbiór dokumentów luźnych, sygn. 2, *Pismo w sprawie sarkofagów Książąt Henryka I [sic!] oraz Henryka IV odnalezionych przez delegata Ministerstwa Kultury i Sztuki prof. Kieszkowskiego*.

się firma spedycyjna Knauer, której często konserwator powierzał podobne zadania¹². Transport sarkofagów do Wierzbnej nastąpił nie wcześniej niż wiosną 1944 r. Pewną wskazówkę co do daty tego przedsięwzięcia może stanowić prośba Grundmanna skierowana 16 maja 1944 r. do proboszcza parafii w Wierzbnej o przyjęcie pary jego studentów i umożliwienie im dokonania pomiarów świątyni w ramach, jak twierdził konserwator, pracy dyplomowej¹³. Konserwator wcześniej, w 1936 r., odwiedził ten kościół w ramach zadań służbowych i w latach 1935–1937 prowadził korespondencję z proboszczem dotyczącą spraw konserwacji świątyni i jej wyposażenia¹⁴.

Po otwarciu sarkofagu, dnia 6 stycznia 1944 r. znajdująca się w nim drewniana skrzynia zawierająca prochy księcia została wyjęta z wnętrza i złożona tymczasowo przy ołtarzu w kościele św. Krzyża. Dokumentacja fotograficzna szczątków została sporządzona dopiero po przeniesieniu ich w inne miejsce. Na fotografiach widoczne są bowiem elementy pomieszczenia, w którym ustawiono skrzynię, nieprzypominające przestrzeni sakralnej. Ponadto w protokole otwarcia grobu brakuje nazwiska Renate Hesse, zatrudnionej w latach 1939–1944 w biurze konserwatora jako fotograf specjalizujący się w dokumentacji zabytków, autorki między innymi rzeczonych fotografii szczątków Henryka Probusa.

Po zakończeniu wojny, w czerwcu 1946 r. obydwie sarkofagi zostały odnalezione przez delegata Ministerstwa Kultury i Sztuki prof. Witolda Kieszkowskiego. W protokole mowa, że kości obu książąt przetransportowano, celem przeprowadzenia badań, do Instytutu Antropologii Uniwersytetu Wrocławskiego, gdzie miały spłonąć w 1945 r. wraz z budynkiem¹⁵.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

- Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Konserwator Zabytków Prowincji Dolnośląskiej, sygn. 60.
- Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, sygn. 1105.
- Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej, sygn. 1114.
- Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Zbiór dokumentów luźnych, sygn. 2, *Pismo w sprawie sarkofagów Księżąt Henryka I oraz Henryka IV odnalezionych przez delegata Ministerstwa Kultury i Sztuki prof. Kieszkowskiego*.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Kronika xiążąt polskich (Chronica principum Poloniae)*, Monumenta Poloniae Historica, t. 3, Lwów 1878.
- Regesten zur schlesischen Geschichte*, Bd. 7, T. 2, Breslau 1875.
- Rocznik krakowski*, Monumenta Poloniae Historica, t. 2, Lwów 1872.
- Schlesisches Urkundenbuch*, Bd. 5, Köln–Weimar–Wien 1993.

OPRACOWANIA

- Gębczak J., *Losy ruchomego mienia kulturalnego i artystycznego na Dolnym Śląsku w czasie drugiej wojny światowej*, Wrocław 2000.
- Jaekel H., *Zum urkundlichen Itinerar Herzog Heinrichs IV*, „Zeitschrift für Geschichte und Altertum Schlesiens” 1885, Bd. 19, s. 354–369.
- Jasiński K., *Rodowód Piastów śląskich*, Kraków 2007.
- Knoblich A., *Ein Herzogliches Denkmal*, „Schlesisches Kirchenblatt” 1866, Jg. 32, nr 45.
- Löschke T., *Zur Frage über den Regierungsantritt Heinrich IV. von Breslau*, „Zeitschrift für Geschichte und Altertum Schlesiens” 1874, t. 12, z. 1, s. 64–76.
- Luchs H., *Schlesische Fustbilder des Mittelalter*, Breslau 1872.
- Maetschke E., *Wann wurde Heinrich IV. von Breslau geboren?*, „Zeitschrift für Geschichte und Altertum Schlesiens” 1932, t. 66, s. 58–67.
- Małachowicz E., *Książęce rezydencje, fundacje i mauzolea w lewobrzeżnym Wrocławiu*, Wrocław 1994.
- Małachowicz E., *Ostrów Tumski i wyspy we Wrocławiu*, Warszawa 1988.
- Regesten zur schlesischen Geschichte*, Bd. 7, T. 2, Breslau 1875.
- Sztuka na Śląsku XII–XVI w. Katalog zbiorów*, B. Guldán-Klamecka (red.), Wrocław 2003.
-

16 Kurt Engelbert (1886–1967) – historyk Kościoła, w latach 1940–1945 dyrektor Diözesanarchiv, Diözesanmuseum und Dombibliothek (obecnie Archiwum Archidiecezjalne, Muzeum Archidiecezjalne i Biblioteka Kapitulna), członek Komisji Historycznej Śląska.

ANEKS

Protokoll über die Öffnung der Grabtumba Herzog Heinrich IV. in der Kreuzkirche in Breslau, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Konserwator Zabytków Prowincji Dolnośląskiej, sygn. 60. s. 3.

Tłumaczenie J. Szczepańska

Protokół otwarcia tumbi grobowej księcia Henryka IV w kościele św. Krzyża we Wrocławiu

6 stycznia 1944 r. zgromadzili się następujący panowie w chórze kościoła św. Krzyża:

konserwator prowincji prof. dr Grundmann

dr inż. Kurt Sommer

dyrektor archiwum K. Engelbert¹⁶

kanonik katedralny Joseph Kramer

radca duchowny Johannes Dittrich, proboszcz kościoła św. Krzyża

Ewald Walter, archiwista

firma T. Thust Erwin Klein, prowadzący firmę

firma Gustav Knauer Spedition Gottschling

mistrz kamieniarstwa Kurt Tiffert

kowal Josef Fröhlich

robotnik Adolf Heumann

kapłan Werner Hahnel, członek rady kościelnej

August Ullbricht, pomocnik dzwonnika

Celem było otwarcie tumb, która ze względu na ochronę przed działaniami lotniczymi powinna zostać przeniesiona do Wierzbnej, pow. Świdnica. Firma T. Thust ściągnęła o 11-tej godzinie płytę wierzchnią ze składającego się z dwóch fragmentów sarkofagu. We wnętrzu grobowca o szerokości 37 cm, długości 1,55 m i głębokości 59,5 cm znajdowała się prosta otwarta drewniana skrzynia o długości 1,05 m, szerokości 30 cm, wysokości 18 cm, w której leżały nieuporządkowane szczątki. Brak było jakichkolwiek pozostałości ubioru, uzbrojenia czy też biżuterii. Ostatnie otwarcie miało miejsce przypuszczalnie podczas renowacji w 1866 r. (Schles. Kirchenblatt 1866, s. 531). Już wówczas nie było jakiegokolwiek śladu ubioru, szczątki leżały wówczas podobno w dębowej skrzyni wewnątrz tumb. Wedle wzmianki w kronice dominikanów, przechowywanej w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu, został „grób Henryka IV w 1634 r. zniszczony przez Szwedów, a zwłoki odziane w czarny habit rozwleczone” (Luchs, Schles. Fürstenbilder, s. 21, przyp. 3). Kości są mocno zwietrzałe, kość udowa mierzy 49 cm długości. Chodzi zatem o wysoką figurę, którą musiał mieć książę. Skrzynia z kośćmi została wyjęta i na razie przechowana w przestrzeni ołtarza kościoła św. Krzyża.

Koniec o godzinie 11.45.

podpisany dr Engelbert

Protokoll über die Öffnung der Grabtumba Herzog Heinrich IV.
in der Kreuzkirche in Breslau.

Am 6. Januar 1944 versammelten sich folgende Herren im Chor der
Kreuzkirche:

Provinzialkonservator Prof. Dr. Grundmann.
Dr. Ing. Kurt Sommer.
Archivdirektor Dr. K. Engelbert.
Domkapitular Joseph Kramer.
G. Rat Johannes Dittrich, Pfarrer der Kreuzkirche.
Ewald Walter, Archivar.
f. T. Thust Erwin Klein, Betriebsleiter.
f. Gustav Knauer Spedition Gottschling.
Steinmetz Kurt Tiffert.
Schmied Joseph Fröhlich.
Arbeiter Adolf Heumann.
Kaplan Werner Hahnel, Mitglied des Kirchenvorstandes.
August Ullbricht, Hilfsglöckner.

Der Zweck war die Öffnung der Tumba, die aus Luftschutzgründen
nach Würben Kr. Schweidnitz verbracht werden soll. Die Firma T.
Thust in Breslau rollte um 11 Uhr die Deckplatte von dem aus zwei
Längsstücken bestehenden Sarkophag ab. In der 37 cm breiten, 1,55 m
langen u. 59,5 cm tiefen Aushöhlung befand sich eine einfache offe-
ne Holzkiste von 1,05 m Länge, 30 cm Breite u. 18 cm Höhe, in der
die Gebeine ungeordnet lagen. Irgendwelche Reste der Kleidung, der
Rüstung oder von Schmuckstücken fehlten. Die letzte Öffnung erfolgte
vermutlich bei der Restaurierung im Jahre 1866 (Schles. Kirchen-
blatt 1866 S. 531). Schon damals fehlte jede Spur einer Bekleidung,
die Gebeine lagen damals angeblich in einem eichenholznen Sarge
in der Tumba. Nach einer Notiz in der Dominik. Chronik in der Univ.
Bibl. in Breslau ist "das Grab Heinrichs IV. 1634 von den Schweden
zerstört u. die Leiche mit dem schwarzen Habit zerwühlt worden"
(Luchs, Schles. Fürstenbilder S. 21 Anm. 3.) Die Knochen sind stark
verwittert, der Oberschenkelknochen mißt 49 cm Länge. Es handelt
sich also um eine große Figur, die der Herzog gehabt haben muß.
Die Kiste mit den Gebeinen wurde herausgenommen u. vorerst im
Altarraum der Kreuzkirche aufbewahrt.

Schluß um 11,45 Uhr.

gez. Dr. Engelbert.

Dr. Engelbert
Stellen Rauszug
Breslau 14.1.44

Szczałki Henryka IV Probusa.
Fot. Renate Hesse. Herder-Institut,
Marburg. Bildarchiv, Inv.-Nr. 130748

Sarkofag Henryka IV Probusa.
Zbiory Muzeum Narodowego we Wrocławiu.
Fot. Arkadiusz Podstawka

